

از دواج و گذار

جمعیت‌شناختی در ایران

صدرالدین بلادی موسوی

* گذار جمعیت‌شناختی

جریان توسعه و تأثیر آن در بهبود تغذیه و بهداشت، زمینه‌ای برای کاهش مرگ‌ومیر در کشورهای توسعه‌یافته به وجود آورد. همزمان با کاهش مرگ‌ومیر، مولید هم با توسعه‌ی وسایل پیشگیری از حاملگی کاهش پیدا کرد به طوری که رشد جمعیت مجدداً به دوران قبل از کاهش مرگ‌ومیر مولید نزدیک شد. این تغییرات با عنوان گذار جمعیتی اول نامگذاری شد. در معنای لغوی، کلمه‌ی گذار (Transition) به معنی تغییر از یک حالت به حالت دیگر است. بنا بر این، وقتی این واژه کاربرد دارد که بتوانیم تغییر از یک وضعیت به وضعیت دیگر را تشخیص دهیم. نمونه‌ی بارز آن در جمعیت‌شناسی، نظریه‌ی گذار جمعیت‌شناختی اول است. این گذار به معنی تغییر از یک تعادل با میزان‌های مولید و مرگ‌ومیر بالا، به تعادل دیگر با میزان‌های مولید و مرگ‌ومیر پایین است. در واقع در این گذار حتی می‌توان تغییرات شاخص‌ها را به‌صورت کمی اندازه‌گیری نمود. به‌عنوان مثال، گذار مرگ‌ومیر را می‌توان با آغاز افزایش مداوم امید به زندگی یا عبور از مرز ۵۳ سال شروع گذار دانست (میرزایی ۱۳۸۴). در مورد باروری حرکت از

رژیم باروری طبیعی (میزان مولید ۴۰ در هزار) به رژیم باروری کنترل‌شده (کم‌تر از ۲۰ در هزار) به‌عنوان گذار باروری تعریف می‌شود. با توجه به این شاخص‌ها می‌توان گفت که لفظ گذار به خوبی در مورد گذار جمعیت‌شناختی اول به کار رفته است. قابل ذکر است به کار بردن واژه‌ی قانون در علوم طبیعی (غیر علوم انسانی) رایج است و در علوم انسانی و اجتماعی کم‌تر می‌توان قانون وضع کرد، اما نظریه‌ی گذار جمعیت‌شناختی شاید از معدود مواردی است که می‌توان این واژه را برای آن به کار برد. زیرا مراحل گذار ابتدا در کشورهای غربی و سپس در کشورهای در حال توسعه اتفاق افتاد و مراحل ابتدایی آن هم در کشورهای کم‌تر توسعه‌یافته دیده شده است.

گذار جمعیتی اول در ایران با کاهش مستمر مرگ‌ومیر تقریباً پس از جنگ جهانی اول (۱۲۹۷-۱۲۹۳) آغاز شده است (سرایی- ۱۳۷۶). این تاریخ تقریباً با برآوردهای امانی (۱۳۷۴) سازگار است اما از دید میرزایی (۱۳۸۴) سال ۱۳۳۵ با امید به زندگی حدود ۳۷/۵ سال، سالی است که به جرأت می‌توان گفت ایران وارد گذار جمعیتی شده است. به دنبال کاهش مرگ‌ومیر در ایران با تأخیر،

سیاست کنترل جمعیت و کاهش مولید از دهه‌ی ۱۳۵۰ بنا نهاده شد و پس از وقفه‌ای کوتاه در سال‌های ۱۳۵۸-۱۳۶۷ که با پیروزی انقلاب اسلامی بروز نمود تا سال ۱۳۹۳ ادامه پیدا کرد. با کاهش باروری دوران گذار جمعیت‌شناختی اول به پایان خود نزدیک می‌شود.

اولین بار گذار جمعیت‌شناختی دوم توسط افرادی با نام ون دکا و لستهایک در سال ۱۹۸۶ استفاده شده است که طبق معمول واژه‌های جدید دارای طرفداران و منتقدانی است. از منتقدان آن می‌توان کلمن و میشل را نام برد. به گفته‌ی لستهایک در زمانی که کشورهای در حال توسعه دوران گذار جمعیتی اول را تجربه می‌نمودند. در کشورهای پیشرفته و عمدتاً غربی تغییرات گسترده‌ای به وقوع پیوست که متفاوت از چیزی بود که گذار اول جمعیت‌شناختی انتظار داشت. گذار جمعیتی اول که با تغییر مرگ‌ومیر و بعد مولید آغاز شد تقریباً در همه‌ی کشورها با شدت و ضعف به وقوع پیوسته است، اما در گذار جمعیتی دوم که بیش‌تر معطوف به تغییرات در ازدواج و خانواده و متأثر از شرایط اجتماعی و فرهنگی است نمی‌توان انتظار داشت مانند کشورهای غربی پدیدار

صدرالدین بلادی موسوی دانشجوی دکترای جمعیت‌شناسی و مشاور رئیس مرکز آمار ایران است.

شود.

زنان از ۴۰ به ۲۶ درصد رسیده است.

۲- بالاتر بودن امید به زندگی زنان؛

۳- امکان بیش‌تر ازدواج مجدد در مردان؛

۴- چند همسری در مردان؛ به طوری که بر اساس تعریف اگر مردی که چند همسر دارد فوت نماید همسران وی بی‌همسر بر اثر فوت همسر تلقی می‌شوند، در صورتی که اگر یکی از همسران مرد فوت نماید مرد بی‌همسر بر اثر فوت همسر تلقی نمی‌شود.

رابطه‌ی سن و افزایش نسبت زنان بیوه در مقایسه با مردان مثبت است به طوری که هر قدر سن زنان بیش‌تر می‌شود فاصله‌ی نسبت زنان بیوه با مردان بی‌همسر بر اثر فوت همسر نیز بیش‌تر می‌شود. بندهای ۳ و ۴ برای بالاتر بودن زنان مطلقه در مقایسه با مردان می‌تواند مؤثر باشد.

نسبت افراد ۱۵ تا ۱۹ ساله که حداقل یک‌بار ازدواج نموده‌اند، در طی نیم‌قرن گذشته به شدت کاهش پیدا کرده و این کاهش در بین زنان از شدت بیش‌تری برخوردار بوده است. این نسبت از سال ۱۳۴۵ تا ۱۳۹۵ در بین مردان حدود ۴۵ درصد و در بین زنان حدود ۵۳ درصد بوده است. در گروه‌های سنی بعدی هم این کاهش وجود داشته اما درصد کاهش کم‌تر شده است. در گروه سنی ۲۰-۲۴ ساله این نسبت‌ها به ترتیب ۳۶ و ۳۵ درصد و در گروه سنی ۲۵-۲۹ ساله ۲۵ و ۲۰ درصد محاسبه شده است. کاهش نسبت جمعیت حداقل یک‌بار ازدواج کرده کم‌تر از ۳۰ سال به دنبال افزایش سن ازدواج (مبحث بعدی) و ادامه‌ی احتمال آن حداقل در کوتاه‌مدت، یکی از مشخصه‌های گذار جمعیتی دوم است.

* سن در زمان ازدواج

جدول ۳ توزیع نسبی جمعیت ازدواج‌کرده بر حسب سن در زمان ازدواج و افزایش سن ازدواج را نشان می‌دهد. بر اساس این جدول نسبت افرادی که در پایین‌تر از ۲۵ سالگی

مهم‌ترین نکته‌ی جدول ۱ افزایش نسبت طلاق مخصوصاً از سال ۱۳۷۵ است به طوری که نسبت بی‌همسر بر اثر طلاق همسر در طی سال‌های ۱۳۷۵ تا ۱۳۹۵ هم در بین مردان (از ۲۴٪ به ۱۲٪ درصد) و هم در بین زنان (از ۵٪ به ۲٪ درصد) بیش از چهار برابر شده است. شاید مسائل اقتصادی تحت تأثیر تحریم‌ها و رکود اقتصادی و به دنبال آن افزایش میزان بیکاری و تورم مخصوصاً تورم در بخش مسکن و مواردی مانند اعتیاد تبیین‌کننده‌ی افزایش طلاق همسر باشد. برخی از این موارد ممکن است مقطعی باشد و بعد از عادی شدن شرایط بین‌المللی کشور زمینه‌ی کاهش طلاق به وجود بیاید. اما به هر صورت تغییرات ذهنی و اجتماعی جامعه متأثر از گذار جمعیتی دوم را می‌توان در اینجا دید. سرایی (۱۳۸۵) در زمینه‌ی تغییرات ازدواج و خانواده به این نتیجه رسیده است که در جریان گذار جمعیتی ایران، روند کلی تغییرات خانواده به لحاظ شکل به سوی هسته‌ای، به لحاظ همسرگزینی به سوی گسترش دایره‌ی اختیار دختران و پسران در انتخاب همسر، به لحاظ دوام ازدواج به سوی آسیب‌پذیری بیش‌تر و به لحاظ فرزندآوری به سوی تقلیل سطح فرزندآوری بوده است. مواردی مانند هسته‌ای شدن، توسعه‌ی دایره‌ی انتخاب همسر و کاهش بعد خانوار همگی می‌تواند در افزایش میزان طلاق مؤثر باشد.

نکته‌ی دیگر در جدول ۱، بالا بودن نسبت زنان بیوه و مطلقه در مقایسه با مردان است به طوری که نسبت زنان بیوه حدود ۶ تا ۷ برابر مردان و نسبت زنان مطلقه حدود ۲ برابر مردان است برخی از عواملی که می‌تواند در افزایش نسبت زنان بیوه در مقایسه با مردان تأثیرگذار باشد شامل:

۱- بالاتر بودن متوسط سن ازدواج در مردان در مقایسه با زنان؛

گذار جمعیتی اول که با کاهش میزان موالید، بعد خانوار کاهش پیدا کرد باعث پیامدهای جمعیتی و اجتماعی و تغییرات ذهنی در خانواده شد که زمینه‌ساز گذار جمعیتی دوم بود. گذار جمعیتی دوم در نیمه‌ی دوم قرن ۲۰ در کشورهای پیشرفته آغاز شد، به تدریج نرخ طلاق افزایش یافت و در اواخر دهه‌ی ۱۹۶۰ سن ازدواج نیز شروع به افزایش کرد، باروری به زیر سطح جایگزینی رسید، سایر اشکال زندگی خارج از ازدواج به وجود آمد، فرزندآوری از ازدواج جدا شد و جمعیت ثابت بعد از گذار اول به وجود نیامد. و به جای آن جمعیت غرب شاهد نرخ‌های رشد منفی به همراه سالخوردگی جمعیت شد. در ادامه با توجه به کاهش موالید و افزایش میزان طلاق در ایران، وضعیت ازدواج و زناشویی از دید گذار جمعیتی بررسی می‌شود.

* وضعیت زناشویی

جمعیت از نظر وضعیت زناشویی به چهار گروه تقسیم می‌شود افرادی که دارای همسر هستند، افرادی که بر اثر فوت همسر یا طلاق همسر بدون همسر هستند و افرادی که هرگز ازدواج نکرده‌اند. بین سال‌های ۱۳۴۵ تا ۱۳۹۵ حدود ۳۴ تا ۴۷ درصد از مردان و ۲۶ تا ۳۹ درصد از زنان، هرگز ازدواج نکرده بودند. سال ۱۳۷۵ هم برای زنان و هم برای مردان بیش‌ترین نسبت هرگز ازدواج نکرده وجود داشته است که بیش‌تر متأثر از ساختار سنی است زیرا بخش عظیمی از این افراد در گروه‌های سنی ۱۰ تا ۱۹ ساله هستند که به طور معمول هرگز ازدواج نکرده‌اند. با بالا رفتن میانگین سنی جامعه به حدود ۳۰ سال، نسبت افراد هرگز ازدواج نکرده کاهش چشمگیری پیدا کرده، به طوری که این نسبت برای مردان از حدود ۴۷ درصد در سال ۱۳۷۵ به ۳۴ درصد در سال ۱۳۹۵ و برای

جدول ۱ - توزیع نسبی جمعیت ۱۰ ساله و بیش‌تر کشور بر حسب وضع زناشویی و به تفکیک جنس در سال‌های ۱۳۴۵-۱۳۹۵

هرگز ازدواج نکرده	زن				مرد				سال	
	حداقل یک‌بار ازدواج کرده				حداقل یک‌بار ازدواج کرده					
	بی‌همسر بر اثر طلاق		دارای همسر		بی‌همسر بر اثر طلاق		دارای همسر			
۲۶۶۹	۰/۹۵	۱۵/۷۹	۶۱/۰۴	۷۲/۷۸	۴۰/۸۶	۰/۴۷	۱/۷۳	۵۶/۵۲	۵۸/۷۳	۱۳۴۵
۳۲۶۹	۰/۶۷	۸/۱۴	۵۸/۵	۶۷/۳۱	۴۳/۵۲	۰/۳۱	۱/۳۳	۵۴/۸۳	۵۶/۴۸	۱۳۵۵
۳۱۹۹	۰/۶۴	۷/۰۱	۵۸/۴۳	۶۶/۰۸	۴۱/۶۴	۰/۳۷	۱/۳۰	۵۴/۵۱	۵۶/۱۷	۱۳۶۵
۳۹/۵۴	۰/۵۰	۶/۰۱	۵۳/۲۲	۵۹/۷۳	۴۷/۰۶	۰/۲۴	۱/۵۱	۵۱/۴	۵۲/۶۵	۱۳۷۵
۳۵/۴۲	۰/۸۶	۶/۵۰	۵۶/۶۸	۶۴/۱	۴۳/۴۲	۰/۴۶	۵/۹۹	۵۴/۸	۵۶/۰۸	۱۳۸۵
۳۰/۱۷	۱/۴۱	۷/۳۸	۶۱/۰۰	۶۹/۷۸	۳۸/۰۴	۰/۶۷	۱/۵۴	۶۰/۰۲	۶۱/۷۳	۱۳۹۵
۲۶/۲۰	۲/۲۰	۷/۳۰	۶۴/۳۰	۷۳/۸	۳۴/۴	۱/۲۰	۱/۰۰	۶۳/۳	۶۵/۵	۱۳۹۵

* اختلاف مجموع حداقل یک‌بار ازدواج کرده یا هرگز ازدواج نکرده با ۱۰۰ مربوط به اظهار نشده است.

مأخذ داده‌ها: سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن ۱۳۴۵-۱۳۹۵

جدول ۲ - نسبت افراد حداقل یک‌بار ازدواج کرده و درصد کاهش از سال ۱۳۴۵ تا ۱۳۹۵ بر حسب جنس و سن منتخب

درصد کاهش	۱۳۹۵		۱۳۴۵		سن	
	زن	مرد	زن	مرد		
۵۲/۹۱	۴۵/۰۸	۲۱/۴۵	۲/۳۸	۴۵/۵۵	۴/۳۳	۱۵-۱۹
۳۴/۵۵	۳۵/۵۵	۵۶/۵۱	۱۹/۷۰	۸۶/۳۳	۳۰/۵۷	۲۵-۲۴
۲۵/۳۹	۲۵/۴۵	۷۶/۴۸	۵۴/۲۴	۹۶/۰۷	۷۲/۷۵	۲۵-۲۹
۱۳/۵۵	۱۲/۳۸	۸۴/۸۴	۷۹/۶۱	۹۸/۱۴	۹۰/۸۶	۳۵-۳۴
۹/۳۹	۵/۲۰	۸۹/۵۰	۹۰/۹۸	۹۸/۷۸	۹۵/۹۷	۳۵-۳۹
۵/۷۰	۲/۳۰	۹۳/۲۱	۹۵/۵۳	۹۸/۸۵	۹۷/۷۸	۴۵-۴۴
۳/۴۳	۱/۱۲	۹۵/۵۹	۹۷/۲۶	۹۸/۹۸	۹۸/۳۶	۴۵-۴۹

مأخذ داده‌ها: سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن ۱۳۴۵-۱۳۹۵

سنی کشور از سال ۱۳۴۵ (۵۹ درصد) تا سال ۱۳۹۰ (۱۱/۶ درصد) روند افزایشی داشته و در سال ۱۳۹۴ (کم‌تر از ۹ درصد) به دلایلی که قبلاً اشاره شد به همراه افزایش سطح تحصیلات و دلایل دیگر کاهش پیدا کرده است. انتظار می‌رفت با توجه به افزایش تراکم جمعیت در سنین میانی (از ۵۶ درصد در سال ۱۳۷۵ به بیش از ۷۰ درصد در سال‌های ۱۳۹۰ و ۱۳۹۴) و افزایش نسبت جمعیت هرگز ازدواج نکرده در گروه‌های سنی جوان‌تر، میزان ازدواج همچنان روند افزایشی داشته

در جدول ۴ متوسط سن در اولین ازدواج به روش های‌نال نیز محاسبه شده است. متوسط سن ازدواج برای زنان از سال ۱۳۴۵ تا سال ۱۳۹۰ به طور مداوم تا ۵ سال روند افزایشی داشته اما در سال ۱۳۹۵ کمی کاهش پیدا کرده در بین مردان سن ازدواج از سال ۱۳۴۵ تا سال ۱۳۶۵ روند کاهشی و بعد از آن روند افزایشی داشته است.

میزان ازدواج

میزان ازدواج خام کشور با افزایش میانگین

ازدواج کرده‌اند کاهش و در گروه‌های سنی ۲۵ ساله و بیش‌تر افزایش پیدا کرده است. نکته‌ی قابل توجه افزایش پیش‌رسی ازدواج دختران در طی دهه‌ی گذشته است. در سال‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ بیش‌ترین افرادی که ازدواج نموده‌اند در سن ۲۰ تا ۲۴ ساله بودند که در سال ۱۳۹۴ این نسبت برای مردان به گروه سنی بعدی (۲۵-۲۹ ساله) منتقل شده است. در سال ۱۳۸۵ حدود ۴۵ درصد از مردان در سن ۲۰ تا ۲۴ ساله ازدواج نموده‌اند که این نسبت در سال ۱۳۹۰ به ۳۹ و در سال ۱۳۹۴ به ۳۱ درصد کاهش پیدا کرده است. بر عکس این گروه سنی در گروه سنی ۲۵ تا ۲۹ سال این نسبت هم بین مردان و هم بین زنان طی سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۹۴ حالت افزایشی داشته و در مردان از ۳۳ به ۳۷ درصد و در زنان از ۱۴ به ۲۰ درصد افزایش پیدا کرده است. در سال ۱۳۸۵ حدود ۷۴ درصد از زنان در جوانی (۱۵-۲۴ ساله) ازدواج نموده‌اند که در سال ۱۳۹۴ به ۵۹ درصد کاهش پیدا کرده است. این نسبت‌ها در جدول نشان می‌دهد ازدواج به سنین میان‌سالی منتقل شده است.

جدول ۳- توزیع نسبی جمعیت ازدواج کرده بر حسب سن در زمان ازدواج بر حسب جنس در سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۹۴

شرح	مرد			زن		
	۱۳۸۵	۱۳۹۰	۱۳۹۴	۱۳۸۵	۱۳۹۰	۱۳۹۴
کل	۱۰۰/۰۰	۱۰۰/۰۰	۱۰۰/۰۰	۱۰۰/۰۰	۱۰۰/۰۰	۱۰۰/۰۰
کم‌تر از ۱۵ ساله	-	-	-	۴۲۹	۴۵۵	۵۴۲
۱۵-۱۹*	۶۲۸	۵۵۰	۴۱۰	۳۶۵۴	۳۲۲۰	۲۸۶۸
۲۰-۲۴	۴۴۵۱	۳۸۹۱	۳۱۱	۳۷۴۱	۳۴۶۳	۲۹۸۰
۲۵-۲۹	۳۲۶۶	۳۵۶۶	۳۶۸	۱۴۰۳	۱۸۰۰	۲۰۱۹
۳۰-۳۴	۹۰۲	۱۱۲۵	۱۶۳۵	۴۰۴	۵۹۰	۹۱۰
۳۵-۳۹	۲۸۸	۳۳۹	۵۱۷	۱۶۳	۲۱۴	۳۵۸
۴۰-۴۴	۱۳۳	۱۶۱	۲۱۷	۸۱	۱۰۱	۱۵۸
۴۵-۴۹	۰۹۱	۰۹۶	۱۲۳	۴۹	۵۸	۰۷۸
۵۰-۵۴	۰۶۲	۰۷۴	۰۸۲	۲۷	۳۷	۰۴۱
۵۵-۵۹	۰۴۱	۰۵۳	۰۶۵	۱۸	۲۲	۰۲۳
۶۰-۶۴	۰۳۳	۰۳۷	۰۵۱	۱۲	۱۳	۰۱۳
۶۵-۶۹	۰۳۳	۰۲۸	۰۳۲	۸	۵۸	۰۰۶
۷۰-۷۴	۰۳۶	۰۲۸	۰۲۷	۶	۵	۰۰۳
۷۵ ساله و بیش‌تر	۰۳۵	۰۴۳	۰۴۹	۴	۵	۰۰۲
نامشخص	۰۰۰	۰۰۹	۰۰۰	۰	۰۸	۰۰۳

برای مردان کم‌تر از ۲۰ ساله است

برای زنان ۱۰ تا ۱۴ ساله اطلاع وجود دارد و برای مردان به دلیل اینکه قبل از سن قانونی ازدواج هستند اطلاعی وجود ندارد.

مأخذ داده‌ها: سازمان ثبت احوال کشور

باشد. با توجه به اینکه در میزان ازدواج خام تعداد ازدواج به کل جمعیت محاسبه می‌شود، تعداد افراد کم‌تر از ۱۵ سال (با توجه به عرف و سن قانونی ازدواج) که در ازدواج دخالت ندارند تأثیرگذار است. در جدول ۵ علاوه بر میزان ازدواج خام، میزان ازدواج به جمعیت ۱۵ ساله و بیش‌تر نیز محاسبه شده است. در سال‌های ۱۳۷۵ و قبل از آن که جمعیت کشور خیلی جوان بوده است (در سال‌های ۱۳۶۵ و ۱۳۷۵ حدود ۴۶ و ۴۰ درصد کم‌تر از ۱۵ سال سن داشته‌اند) اختلاف میزان ازدواج خام و میزان ازدواج به جمعیت ۱۰ ساله و بیش‌تر نسبتاً زیاد بوده اما در سال‌های ۱۳۸۵ به بعد که از نسبت جوانی جمعیت (در سال ۱۳۸۵ حدود ۲۵ و در سال‌های ۱۳۹۰ و ۱۳۹۴ حدود ۲۳ درصد کم‌تر از ۱۵ سال سن داشته‌اند) کاسته شده اختلاف این میزان‌ها هم کاهش پیدا کرده است.

جدول ۴- متوسط سن در اولین ازدواج به تفکیک جنس طی سال‌های ۱۳۴۵-۱۳۹۵

سال	کل		شهری		روستایی	
	مرد	زن	مرد	زن	مرد	زن
۱۳۴۵	۲۵	۱۸،۴	۲۵،۶	۱۹	۲۴،۴	۱۷،۹
۱۳۵۵	۲۴،۱	۱۹،۷	۲۵،۱	۲۵،۲	۲۲،۷	۱۹،۱
۱۳۶۵	۲۳،۸	۱۹،۹	۲۴،۴	۲۵،۲	۲۲،۸	۱۹،۶
۱۳۷۵	۲۵،۶	۲۲،۴	۲۶،۲	۲۲،۵	۲۴،۶	۲۲،۳
۱۳۸۵	۲۶،۱	۲۳،۲	۲۶،۴	۲۳،۱	۲۵،۵	۲۳،۴
۱۳۹۵	۲۶،۷	۲۳،۴	۲۷،۱	۲۳،۶	۲۵،۸	۲۳،۵
۱۳۹۵	۲۷،۴	۲۳،۰	۲۷،۸	۲۳،۴	۲۶،۵	۲۲،۰

مأخذ داده‌ها: سازمان ثبت احوال کشور و سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن

جدول ۵- میزان ازدواج کشور (در هزار) در سال‌های ۱۳۴۵-۱۳۹۴

سال	تعداد ازدواج به		درصد تغییرات از ستون ۲ به ستون ۳
	کل جمعیت	جمعیت ۱۵ ساله و بالاتر	
۱۳۴۵	۵۹	۱۱	۸۵،۵
۱۳۵۵	۵	۹	۸۵،۳
۱۳۶۵	۶۹	۱۲،۶	۸۳،۳
۱۳۷۵	۸	۱۳،۲	۶۵،۳
۱۳۸۵	۱۱	۱۴،۷	۳۳،۵
۱۳۹۵	۱۱،۶	۱۵،۲	۳۵،۵
۱۳۹۴	۸۹	۱۱،۱	۲۴،۷

مأخذ داده‌ها: سازمان ثبت احوال کشور و سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن

* تجرد قطعی

* نتیجه‌گیری

منظور از تجرد قطعی، نسبت کسانی است که تا سن ۵۰ سالگی ازدواج ننموده‌اند، با فرض اینکه دیگر ازدواج نمی‌نمایند. این شاخص به لحاظ تأثیری که می‌تواند بر زاد و ولد و باروری بگذارد حایز اهمیت است. از نظر میرزایی درصد تجرد قطعی در جوامع مختلف تحت تأثیر عوامل اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، عقیدتی و مذهبی، متفاوت از یکدیگر است (میرزایی، ۱۳۸۶). تغییرات نسبت افرادی که ازدواج نکرده‌اند تا سال ۱۳۷۵ دارای نوسان بوده و مقدار آن در این سال برای مردان حدود ۱/۸ درصد و برای زنان ۱/۲ درصد به دست آمده است. بعد از این سال به طور مداوم تجرد قطعی شدیداً افزایش پیدا کرده که این افزایش برای زنان خیلی بیش‌تر از مردان بوده است.

در سال ۱۳۹۰ حدود ۱/۸ درصد از مردان و ۲/۸ درصد از زنان هرگز ازدواج نکرده‌اند. این نسبت با رشد افزایشی شدید برای سال ۱۳۹۵ به ترتیب به ۲/۳ و ۳/۷ درصد رسیده است.

هر چند تجرد قطعی در ایران شدیداً افزایش پیدا کرده اما هنوز در مقایسه با کشورهای مسلمان تفاوت قابل توجهی ندارد. این رقم در مقایسه با کشورهای شرق آسیا خیلی پایین‌تر است. در سال ۲۰۱۰ تجرد قطعی برای مردان و زنان ژاپنی به ترتیب ۱۷ و ۱۲ درصد بوده است.

نکته‌ی قابل توجه در تجرد قطعی ایران پیشی گرفتن زنان از مردان است. در سال ۱۳۴۵ تجرد قطعی مردان حدود ۲ برابر این نسبت برای زنان بوده اما بعد از آن این نسبت تغییر یافته به طوری که در سال ۱۳۷۵ تجرد قطعی زنان از مردان پیشی گرفته و در سال ۱۳۹۵ به حدود ۱/۷ برابر رسیده است.

کاهش عمومیت ازدواج یا افزایش تجرد

قطعی: بر اساس جدول ۶ تجرد قطعی کشور هر چند در مقایسه با کشورهای غربی و پیشرفته هنوز در سطح پایینی است اما در طی دهه‌ی گذشته افزایش شدید داشته و برای مردان به ۲/۳ و برای زنان به ۳/۷ درصد در سال ۱۳۹۵ رسیده است.

افزایش طلاق: بر اساس جدول ۱ نسبت جمعیت بدون همسر بر اثر طلاق همسر نیز افزایش یافته و برای مردان به ۱/۲ و برای زنان به ۲/۲ درصد در سال ۱۳۹۵ رسیده است.

کاهش باروری به زیر سطح جایگزین: از حدود یک‌دهه پیش میزان باروری کشور به زیر سطح جایگزینی رسیده است.

باروری خارج از ازدواج، افزایش خانواده‌های غیر نکاحی و هم‌خانگی و ... نیز از مشخصه‌های گذار جمعیتی دوم است که ضمن اینکه اطلاع رسمی در کشور وجود ندارد به دلیل اختلاف‌های اجتماعی و فرهنگی بین جوامع ابهاماتی نیز دارد برای مثال، در خصوص ازدواج غیر رسمی و هم‌خانگی، این سؤال مطرح است که هم‌خانگی چند درصد باشد که نشان از وقوع یا شروع گذار باشد؟ یا مورد مهم‌تر معنی واژه‌ی ازدواج در فرهنگ‌های مختلف است. در ایران ازدواج با جاری شدن صیغه‌ی عقد و ثبت، رسمیت پیدا

در این مقاله، با اشاره به نظریه‌ی گذار دوم جمعیت‌شناختی به بررسی مفهوم گذار پرداختیم. زمانی که منظور از گذار، تغییر و تحوّل بوده، این تغییر و تحوّل باید مانند گذار جمعیتی اول مشخص و کمی باشد. در نظریه‌ی گذار جمعیت‌شناختی اول، مراحل گذار به خوبی مشخص‌اند، به طوری که تعادل «میزان موالید و مرگ‌ومیر در سطح بالا» بعد از گذار به «میزان موالید و مرگ‌ومیر در سطح پایین» می‌رسند. در چنین حالتی می‌توان شاخص‌ها را به صورت عددی اندازه‌گیری نمود. ولی در مورد گذار جمعیت‌شناختی دوم، این‌گونه مراحل شاخص‌های مشخص و کمی ندارد و مراحل گذار هم مشخص نیست. به‌عنوان مثال سن ازدواج افزایش یافته اما اینکه چه سنی مرز ورود به گذار جمعیتی دوم است مشخص نیست. در ادامه به برخی از شاخص‌های گذار جمعیت‌شناختی دوم که توسط لستهاق عنوان شده اشاره کرده و به مقادیر آن در ایران می‌پردازیم:

افزایش سن ازدواج: بر اساس جدول ۴ متوسط سن ازدواج در طی چند دهه‌ی گذشته افزایش یافته و برای مردان به ۲۷/۵ و برای زنان به ۲۳/۲ سال در سال ۱۳۹۵ رسیده است.

جدول ۶- تجرد قطعی کشور و درصد تغییرات آن بر حسب جنس در سال‌های ۱۳۴۵-۱۳۹۵

سال	درصد تغییرات		مرد	زن
	مرد	زن		
۱۳۴۵	-	-	۱،۵۲	۰،۸۴
۱۳۵۵	-۱،۳۴	-۲۳،۵۷	۱،۱۶	۰،۸۳
۱۳۶۵	۷۴،۱۶	۳۸،۵۳	۱،۶۱	۱،۴۴
۱۳۷۵	-۱۷،۶۶	-۳۱،۵۸	۱،۱۵	۱،۱۹
۱۳۸۵	۵۵،۲۷	۲۱،۸۲	۱،۳۴	۱،۸۴
۱۳۹۰	۵۳،۴۶	۳۶،۱۹	۱،۸۲	۲،۸۲
۱۳۹۵	۳۲،۳	۲۴،۲	۲،۲۶	۳،۷۳

مأخذ داده‌ها: سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن

Abbasi-shavazi, M. J. (2000). Effect of Marital Fertility and nuptality on Fertility Transition in the Islamic Republic of Iran, Working Paper in Demography, Canberra: Australian National University.

Aghajanian, A and A.H, Mehryar. (1999). Fertility transition in the Islamic Republic of Iran, 1976-1996, Asia-Pacific Population Journal, 14 (1): 21-42.

روانشناختی زنان. سال ۱۰. شماره ۱. صص ۸۱-۱۰۲

امانی، مهدی. (۱۳۷۴). کوششی در نگرش تاریخی به روند میزان‌های مولید و مرگ‌ومیر و شناخت مراحل انتقال جمعیتی در ایران- فصلنامه‌ی جمعیت - شماره‌ی ۱۳ و ۱۴، صص ۷۱-۸۳.

سرایبی، حسن. (۱۳۷۵). تداوم و تغییر خانواده در جریان گذار جمعیتی ایران - نامه‌ی انجمن جمعیت‌شناسی ایران - شماره‌ی ۲ - صص ۶۰-۳۷.

سرایبی، حسن. (۱۳۷۶). مرحله‌ی اول گذار جمعیتی ایران - نامه‌ی علوم اجتماعی - شماره‌ی ۹ و ۱۰ - صص ۶۷-۵۱.

مرکز آمار ایران . سالنامه‌ی آماری ایران - تهران - انتشارات مرکز آمار ایران.

مرکز آمار ایران. سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن - تهران - انتشارات مرکز آمار ایران.

میرزایی، محمد. (۱۳۸۴). جمعیت و توسعه با تأکید بر ایران (ده‌مقاله) - تهران: انتشارات مرکز مطالعات و پژوهش‌های جمعیتی آسیا و اقیانوسیه.

می‌کند و هم‌خانگی یا ازدواج سفید غیر رسمی است، ولی در کشورهای عمدتاً غیر مسلمان ازدواج سفید به صورت رضایت طرفین در زندگی با هم تعریف می‌شود و هم‌خانگی نامشروع تلقی نمی‌شود.

با توجه به این شاخص‌ها می‌توان گفت ایران از نظر شاخص‌های ازدواج و باروری که لست‌هاق عنوان نموده جزو کشورهایی است که مرحله‌ی گذار دوم جمعیت‌شناختی را تجربه می‌نماید. البته این به آن معنی نیست که الزاماً ایران گذار جمعیت‌شناختی اول را به پایان رسانده باشد. سرایی در تأیید این نظر عنوان می‌نماید که ایران قبل از اینکه گذار اول را به پایان برساند گذار جمعیتی دوم را هم به طور جزئی آغاز کرده است.

منابع

احمدی، وکیل. قاسمی، وحید و کاظمی‌پور، شهلا. (۱۳۹۱). بررسی نقش گذار جمعیتی در تغییرات جامعه‌شناسی خانواده. فصلنامه مطالعات اجتماعی

